

نشریه ادب و زبان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

دوره جدید، شماره ۳۰ (پیاپی ۲۷) زمستان ۹۰

تأثیر جنبه‌های صوری، نحوی و معنایی فعل بند پایه بر

محتوای معنایی بند پیرو* (علمی - پژوهشی)

دکتر جلال رحیمیان

استاد بخش زبان‌های خارجی و زبان‌شناسی

دانشگاه شیراز

عظالله سنجولی

کارشناس ارشد آموزش زبان فارسی به غیر فارسی زبان‌ها

چکیده

در این تحقیق بر آنیم تا تأثیر صوری، نحوی و معنایی فعل بند پایه بر تحقق یا تحقق نیافتن رخداد مورد نظر در بند پیرو را مورد بررسی و تحلیل قرار دهیم. برای نیل به این هدف، نخست، حدود هزار جمله از سه داستان احمد محمود (۱۳۸۰ و ۱۳۶۵) و سیامک گلشیری (۱۳۸۵) استخراج شد و سپس، ۴۰۰ جمله که تناسب بیشتری با تحقیق حاضر داشت، به منظور تحلیل نهایی انتخاب شد. نتایج حاصل از بررسی داده‌ها نشان داد که فعل بند پایه، نقشی محدود کننده بر انتخاب فعل بند پیرو دارد. این محدودیت‌ها در حوزه وجه و زمان دستوری فعل که مقوله‌های صوری هستند و در قلمرو نمود که مفهومی نحوی-معنایی است، قابل مشاهده‌اند. هر سه عنصر فوق، به طرق مختلف، تعابیر معنایی متفاوتی به کل جمله می‌دهند. از

دیگر یافته‌های مهم تحقیق، این است که هر فعلی، ظرفیت پذیرش بندهای پیرو از جمله‌ای خبری، پرسشی، امری و تعجبی را ندارد. دوم اینکه بسیاری اوقات، این فعل بند پایه است که حکم می‌کند فعل بند پیرو با چه وجهی ظاهر شود. در این زمینه، افعال بند پایه به سه دسته تقسیم می‌شوند: الف - افعال نشانگر تحقق حتمی رخداد مورد نظر در بند پیرو، ب - افعال حاکی از ابهام در تحقق رخداد مورد نظر در بند پیرو، پ - افعال دال بر محقق نشدن رخداد مورد نظر در بند پیرو.

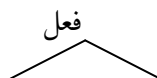
کلید واژه‌ها: وجه، نمود، بند پایه، بند پیرو

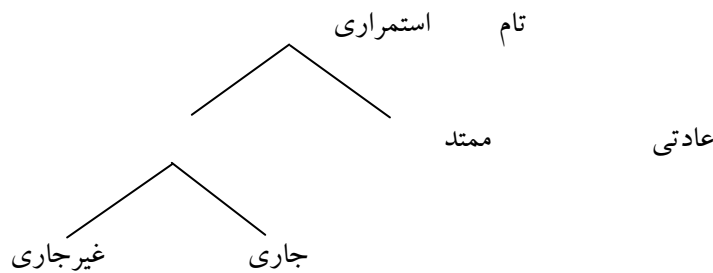
مقدمه

هر پدیده‌ای رادر نظام آفرینش نقشی است. زبان نیز از این قاعده مستثنی نیست و نقش آن، ایجاد ارتباط میان افراد هر جامعه‌ای است که زبان مشترک دارند. انسان‌ها با به کار گرفتن قاعده‌های زبان و تولید رشته‌های گوناگونی از واژه‌ها و جمله‌ها، با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند و مفاهیم و دانسته‌های ذهنی خود را به یکدیگر منتقل می‌کنند؛ از این رو، یکی از اساسی‌ترین وظایف زبان‌شناسان و دست‌نویسان، بررسی و توصیف ساخت‌هایی است که در هر زبان برای پیوند واژه‌ها و جمله‌ها به کار می‌رود تا با شناخت دقیق و منطقی از این ساخت‌های زبانی، ارتباط کلامی هر چه بهتر و دقیق‌تر تحلیل شود. بحث جمله‌های مرکب و بررسی ساختار این گونه جمله‌ها و ارتباط نحوی و معنایی که بین اجزای مختلف جمله‌های مرکب وجود دارد، یکی از مباحث مهم دستوری است که تا کنون کمتر به طور جامع به آن پرداخته شده است. هدف این تحقیق، تبیین تأثیر صوری، نحوی و معنایی فعل بند پایه بر تحقق یا تحقق نیافتن فعل بند پیرو در جمله‌های مرکب فارسی است. مفاهیمی چون وجه، نمود، زمان و انواع بند، به ضرورت، در این باب مورد بحث قرار می‌گیرد.

۲. نمود

کامری (۱۹۸۱) تحقیق ارزشمندی در باب تقابل‌های نمودی به انجام رسانده است. از دیدگاه وی، تقابل‌های نمودی فعل به شکل زیر قابل ارائه است:

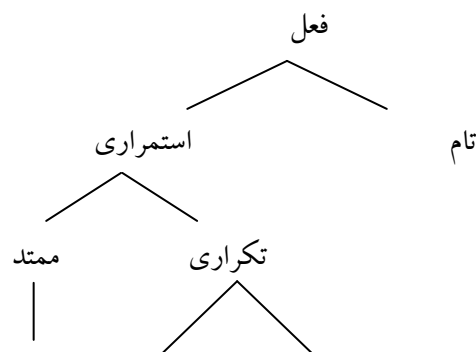

تکراره شماره (۱)

از نظر کامری، یک تک فعل یا نمود تام دارد یا نمود استمراری. وی معتقد است که رخدادهای استمراری یا بر عادت دلالت دارند یا بر امتداد رخداد در بستر زمان. ایشان رخدادهای ممتد را به دو دسته تقسیم می کند: نخست، تک رخدادی که برای مدتی، لحظه لحظه در بستر زمان جاری است و دوم، رخدادهایی که نه لحظه لحظه بلکه به شکلی غیر جاری (مثلاً به طور تکراری) رخ می دهند.

اما رحیمیان (۱۳۷۶ و ۱۹۹۵) معتقد است که طبقه بندی کامری، علی رغم محاسن فراوان، ظرفیت تبیین تمامی تقابل های نمودی زبان فارسی را ندارد؛ برای مثال، پیش از تقسیم رخدادهای استمراری به عادتی و ممتد، لازم است آنها را به تکراری و ممتد تقسیم کرد و آن گاه سخن از رخدادهای عادتی به میان آورد. در غیر این صورت، ممکن است این تصور اشتباه به ذهن متبادر شود که هر رخداد استمراری یا عادتی است یا ممتد؛ از این رو، وی با ایجاد تغییراتی در طبقه بندی کامری، آن را مناسب تحلیل تقابل های نمودی فارسی ساخته است:

عادت‌ی غیرعادت‌ی

نگاره شماره (۲)

بر اساس نمودار فوق، افعال یا به رخدادهای تام دلالت دارند یا به رویدادهائی اشاره دارند که به گونه‌های مختلف در بستر زمان جاری می‌شوند. مفهوم جریان یافتن رخداد در بستر زمان، یا به شکل تکرار یک رویداد، یا در قالب زنجیره ممتدی از یک تک رخداد ظاهر می‌شود. زنجیره ممتد رخداد را می‌توان «رخداد جاری» نامید. رخدادهای تکراری نیز یا بیانگر عادت، یا نشانگر رویدادهای غیرعادت‌ی هستند.

۳. وجه

آن چنان که رحیمیان (۱۳۷۸) بیان می‌کند، «وجه» گویای نگاهی است که سخنگو به تحقق رخدادها دارد. بر اساس توصیف ایشان، وجوه فعل فارسی با توجه به صورت، به دو دسته کلی «اخباری و غیراخباری» قابل تقسیم است و وجه اخباری را دارای یک عضو می‌دانند که به همین نام خوانده می‌شود. وجه غیراخباری نیز دو عضو دارد که عبارتند از: «التزامی» و «امری».

هادلستون و پولوم (۲۰۰۲)، بین جنبه صوری وجه و ابعاد معنائی آن، تمایز قائل می‌شوند. جنبه صوری وجه (mood) صرفاً به صورت‌های فعلی موجود در هر زبان اشاره دارد در حالی که جنبه‌های معنائی وجه (modality) به شروطی دلالت دارد که تحقق یک رخداد به آنها وابسته می‌شود.

شفائی (۱۳۶۳: ۸۸) می‌نویسد که: «وجه عبارت است از مناسبات گوینده یا نویسنده، نسبت به طرز اجرای عملی که توسط فعل بیان می‌شود». وی اضافه می‌کند که «هرگاه این مناسبات با وسایل گرامری (مرفم‌های شکل‌ساز) بیان شود، آن گاه زمره گرامری وجه بوجود می‌آید.» در خصوص بیان شفائی، ذکر دو نکته ضروری به نظر می‌رسد: نخست، از تعریف فوق، ممکن است خواننده چنین استنباط کند که مقوله وجه، تنها در مورد افعالی که بر عملی دلالت دارند، قابل طرح است. دوم اینکه، روشن نیست که آیا مرفم‌ها (یا به تعبیر متداول تر «تکواژها») که نشانگر زمره گرامری وجه هستند، همواره در فعل واژگانی هستند یا اینکه می‌توانند در افعال کمکی نیز ظاهر شوند؛ به بیانی دیگر، آیا همواره فعل اصلی، مشخص کننده وجه است یا اینکه فعل کمکی هم می‌تواند این نقش را ایفا کند؟

شریعت (۱۳۶۴)، انوری و احمدی گیوی (۱۳۷۶)، وحیدیان کامیار (۱۳۷۹) و مشکوٰۃ‌الدینی (۱۳۷۹)، سه وجه فعلی را در فارسی برشمرده اند: «اخباری، التزامی و امری» و بر این اساس، تعاریفی از وجه ارائه داده‌اند. شریعت (۱۳۶۴) دلالت فعل بر وقوع یا نبود وقوع عمل را به شکل «اخبار، احتمال یا امر»، وجه فعل می‌داند. وی بیان می‌کند که از این رو وجه فعل، ارتباط مستقیم با معنای فعل دارد و بنابراین، نباید شکل ظاهری فعل را ملاک تعیین وجه دانست. انوری و احمدی گیوی (۱۳۷۶) بیان می‌کنند که فعل به اعتبار کیفیت بیان مفهوم در قالب فرمان، احتمال یا شرط و امثال، دارای یکی از سه وجه امری، اخباری یا التزامی است. وحیدیان کامیار (۱۳۷۹)، وجه را تلقی‌گوینده یا نویسنده از جمله، یعنی مسلم یا نامسلم بودن یا امری بودن و نبودن فعل می‌داند. مشکوٰه‌الدینی (۱۳۷۹) می‌نویسد که عنصر وجه به قطعی بودن، غیر قطعی بودن و یا امری بودن مفهوم جمله از نظر گوینده اشاره می‌کند.

۴. انواع بند و ارتباط آن با وجه

هادلستون و پولوم (۲۰۰۲)، پنج نوع بند را که عبارتند از «بند خبری، بند پرسشی بسته، بند پرسشی باز، بند تعجبی و بند امری» در انگلیسی برمی‌شمارند و کاربرد اصولی هر یک را این گونه بیان می‌کنند که بند خبری برای اطلاع‌رسانی، بند تعجبی برای بیان تعجب، بند امری برای ارائه درخواست و بندهای پرسشی (بسته و باز) برای طرح سؤال به کار می‌روند. رحیمیان (۱۹۹۵)، چهار نوع بند را در فارسی بیان می‌کند: «خنثی، پرسشی (بسته، باز)، تعجبی و امری». وی معتقد است که در فارسی - برخلاف انگلیسی که در آن پرسش‌های بسته و باز دو مقوله جدا هستند - این مقوله‌ها زیرگروه‌هایی از طبقه بزرگ تر پرسش هستند. همچنین وی معتقد است که فارسی، فاقد مقوله‌ای به عنوان بند خبری است زیرا بندی که برای بیان خبر استفاده می‌شود، برای بیان سؤال هم به کار می‌رود؛ از این رو، این نوع بندها که کاربردی دوگانه دارند، اصطلاحاً «خنثی» نامیده می‌شوند. لازم به ذکر است که ایشان به پیروی از هادلستون (۱۹۸۸)، آهنگ کلام را مقوله‌ای دستوری به حساب نمی‌آورد. بر این اساس، بند زیر از نظر دستوری، بندی خنثی است که بسته به نوع آهنگ کلام، ممکن است از نظر معنایی، بیانگر اطلاع یا نشانگر سؤال باشد. این بند در صورتی که

با آهنگ افتان بکار رود، بیانگر اطلاع است و در صورتی که با آهنگ خیزان استفاده شود، نشانگر سؤال خواهد بود.:

(۱) رادیو خراب است.؟/

لاینز (۵-۱۳۴:۱۹۸۶) ذکر می‌کند که اگر چه بین نوع بند و وجه فعل ارتباط وجود دارد، اینها دو مقوله متفاوت هستند و تا حدودی، دو طرف مستقل ساختار دستوری بندها هستند.

رحیمیان (۲۲۸:۱۹۹۵) نیز می‌نویسد که: «بعضی از انواع بند، به وسیله وجه تشخیص داده می‌شوند؛ به عنوان مثال، بند امری به اعتبار وجه امری، بدین نام خوانده می‌شود. بعضی دیگر در قالب دو وجه متفاوت می‌توانند ظاهر شوند. وی (۲۷۷:۱۹۹۵) ارتباط وجه فعل و انواع بند فارسی را آن طور که در نگاره شماره (۳) آمده، بیان می‌کند.

انواع بند	خنثی	پرسشی	تعجبی	امری
وجه	اخباری، التزامی	اخباری، التزامی	اخباری	امری

نگاره شماره ۳

۵. وابستگی بندهای پایه و پیرو با وجه

فرشیدورد (۱۳۷۵) بیان می‌کند که وجه فعل بند پیرو می‌تواند «اخباری» یا «التزامی» باشد. همچنین می‌نویسد که کاربرد وجه فعل در بندهای پیرو، از انعطاف نسبی برخوردار است. وجه التزامی هرگز به خودی خود همراه با فلان حرف ربط نمی‌آید بلکه دارای ارزش خاص احتمال است و در نتیجه تنها هنگامی ظاهر می‌شود که به بیان تفاوت در حوزه معنایی «احتمال» نیاز باشد.

خانلری (۱۳۷۷) بیان می‌کند که فعل بند پایه، همیشه از وجه اخباری یا وجه امری است و فعل پیرو، گاهی وجه اخباری است اما بیشتر وجه التزامی است و نیز وجه التزامی فعل هرگز در بند پایه به کار نمی‌رود؛ البته برخلاف نظر خانلری، فعل بند پایه ممکن است در وجه التزامی ظاهر شود، لذا همیشه اخباری نیست، مانند:

(۲) رضا مشکل بتواند که قبول شود.

[وجه فعل هر دو بند التزامی است]

۶. داده‌های تحقیق

آنچه در این پژوهش عرضه می‌شود، بر اساس تجزیه و تحلیل ۴۰۰ جمله مرکب فارسی نوشتاری و بعضاً گفتاری امروز است. داده‌های تحقیق از کتاب های احمد محمود (۱۳۶۰) و (۱۳۸۳) به ترتیب، با عناوین «داستان یک شهر» و «زمین سوخته»، و همچنین اثر سیامک گلشیری (۱۳۸۵)، تحت عنوان «من عاشق آدمهای پولدارم» برگرفته شده است. جمله زیر، یک نمونه از داده‌های تحقیق است:

(۳) یک دفعه چشمم به زن و مرد افتاد که از راهرو بیرون آمدند. (گلشیری،

۱۳۸۵: ۲۴) [بند موصولی توصیفی]

۵.۲. شیوه تحلیل داده‌ها

ابتدا داده‌ها همان طور که ذکر شد، تهیه شدند و جملات استخراج شده، براساس ویژگی های فعل (زمان، نمود، وجه) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. علاوه بر این، داده ها براساس انواع بند در فارسی، ارتباط بند پایه با پیرو و تأثیر بند پایه بر بند پیرو، تجزیه و تحلیل شده اند و در نهایت، داده ها بررسی شده اند تا مشخص شود که آیا ویژگی معنایی فعل بند پایه بر وجه فعل بند پیرو، انتخاب بند پیرو و تحقق یا محقق نشدن رخداد بند پیرو تأثیر می گذارد؟

۶. تجزیه و تحلیل داده‌ها

۱-۶. الگوهای دستوری جملات براساس زمان دستوری، وجه و نمود

با توجه به سه عنصر زمان دستوری فعل، وجه فعل و نمود و تعاملاتی که با هم خواهند داشت، ۹ مدل جهت بررسی و تقسیم بندی جملات ارائه شده است که عبارتند از:

فعل بند پایه	فعل بند پیرو
۱- زمان دستوری	← زمان دستوری
۲- زمان دستوری	← وجه فعل
۳- زمان دستوری	← نمود
۴- وجه فعل	← وجه فعل
۵- وجه فعل	← زمان دستوری

- ۶- وجه فعل ← ----- نمود
 ۷- نمود ← ----- نمود
 ۸- نمود ← ----- زمان دستوری
 ۹- نمود ← ----- وجه فعل

۱- نسبت زمان دستوری بندهای پایه و پیرو

کل جملات ۴۰۰	زمان فعل بند پیرو	زمان فعل بند پایه
۲۷۴ جمله	غیر گذشته	غیر گذشته
۹۸ جمله	غیر گذشته	گذشته
۱۵ جمله	گذشته	گذشته
۱۳ جمله	گذشته	غیر گذشته

علی رغم بسامد بالا در بعضی موارد، به نظر می رسد که زمان فعل بند پایه، زمان فعل بند پیرو را مقید نمی کند چرا که اگر زمان فعل بند پایه را تغییر دهیم، مثلاً به جای غیر گذشته از گذشته استفاده کنیم یا برعکس، مشاهده می شود که لزومی در تغییر زمان فعل پیرو نیست. به مثال هایی که از پیکره در حال بررسی نقل می شود، توجه کنید:

(۸) مردم جمع شده اند که اسیران را تماشا کنند. (محمود، ۱۳۸۳: ۹۱)

(۹) فکر می کنم که دیوارهای بام، راه را برترکش ها بسته است. (همان: ۱۳۳)

(۱۰) دکتر به آنها می گوید، بچه نقص ستون فقرات دارد. (گلشیری، ۱۳۸۵: ۴۴)

در تمام این جملات، زمان فعل بند پایه و پیرو غیر گذشته است. حال اگر فعل بند پایه را به صورت گذشته بیاوریم، موجب تغییر زمان فعل بند پیرو نخواهد شد؛ یعنی اینکه می توان گفت که از لحاظ صوری، زمان فعل بند پایه تعیین کننده زمان فعل بند پیرو نیست.

۲- نسبت زمان فعل پایه به وجه فعل پیرو

کل جملات ۴۰۰	زمان فعل بند پیرو	زمان فعل بند پایه
۲۷۴ جمله	غیر گذشته	غیر گذشته
۹۸ جمله	غیر گذشته	گذشته

گذشته	گذشته	۱۵-جمله
غیر گذشته	گذشته	۱۳-جمله

در اینجا نیز به نظر می رسد که زمان فعل بند پایه، وجه فعل بند پیرو را مقید نمی کند. در واقع، علی رغم بسامد بالایی که در دو مورد مشاهده می شود، زمان فعل پایه، تعیین کننده وجه فعل پیرو نیست. اگر زمان فعل پایه را تغییر دهیم و مثلاً به جای «غیر گذشته» از «گذشته» و یا برعکس استفاده کنیم، تغییری در وجه فعل پیرو ایجاد نخواهد شد.

به مثال هایی که از داده های مورد بررسی نقل می شود، توجه کنید:

(۱۱) مسئول مملکتی از مردم درخواست می کند که خونسردی خود را حفظ کنند.

(محمود، ۱۳۸۳: ۲۱)

(۱۲) احساس کردم صدای موتور ماشینی را می شنوم. (گلشیری، ۱۳۸۵: ۹۶)

۳- نسبت زمان فعل پایه به نمود فعل پیرو

زمان فعل بند پایه	نمود فعل بند پیرو	کل جملات
غیر گذشته	نقلی	۶۰-جمله
غیر گذشته	استمراری	۳۳-جمله
غیر گذشته	تام	۲۱-جمله
گذشته	نقلی	۱۸-جمله
گذشته	تام	۱۶-جمله
گذشته	استمراری	۱۳-جمله
غیر گذشته	جاری	۵-جمله
گذشته	جاری	۴-جمله

در این بررسی نیز هرچند جملاتی که زمان فعل پایه «غیر گذشته» و نمود فعل پیرو «نقلی» بود، بیشترین بسامد را داشتند، این بسامد نشان دهنده تأثیر زمان فعل پایه بر نمود فعل-پیرو نیست. در حقیقت، زمان فعل پایه نمی تواند نمود فعل پیرو را مقید کند.

به مثال هایی که از داده های در حال بررسی نقل می شود، توجه کنید:

(۱۳) برای یک لحظه احساس می‌کنم، راحت شده‌ام. (گلشیری، ۱۳۸۵: ۱۶۷)
 (۱۴) به گروهان غانم می‌گویم که ناشتایی نخورده‌ام. (محمود، ۱۳۶۰: ۳۴)
 در مثال‌های فوق، چنانچه زمان فعل پایه از «غیر گذشته» به «گذشته» تغییر پیدا کند، نمود فعل پیرو تغییر نخواهد کرد.

۴- نسبت وجه فعل پایه به وجه فعل پیرو

وجه فعل بند پایه	وجه فعل بند پیرو	کل جملات
اخباری	التزامی	۲۲۸ جمله
اخباری	اخباری	۱۶۵ جمله
التزامی	التزامی	۲ جمله
التزامی	اخباری	۲ جمله
اخباری	امری	۱ جمله
امری	التزامی	۱ جمله
امری	اخباری	۱ جمله
التزامی	امری	۰
امری	امری	۰

در این بررسی همان‌طور که مشاهده می‌شود، در دو مورد بیشترین بسامد وجود دارد؛ البته این نمی‌تواند دلیلی برای تأثیرگذاری وجه فعل پایه بر وجه فعل پیرو باشد. در واقع، این بسامد بالا، به نوع بند و ماهیت معنایی فعل مربوط می‌شود. بسامد کم وجه «التزامی» و وجه «امری» نیز به واسطه نوع بند است که معمولاً بند پایه، وجه «التزامی» و «امری» را خیلی کم می‌پذیرد.

به مثال‌هایی که از پیکره در حال بررسی نقل می‌شود، توجه کنید:

(۱۵) کاش آدام بدانند جعبه محتوای گلوله، چطور دست به دست می‌شود.

(محمود، ۱۳۸۳: ۳۰۸)

(۱۶) فکر نکنی که من خسته می‌شوم. (محمود، ۱۳۶۰: ۳۷۸)

در این جملات اگر وجه فعل پایه را تغییر دهیم، تغییر وجه فعل پیرو الزامی نیست؛ مثلاً اگر در جمله (۱۵) به جای «بداند» که وجه التزامی است، «می دانست» بیاوریم، وجه فعل پیرو که «اخباری» است، تغییری نمی کند؛ بنابراین، به نظر می رسد که وجه فعل پایه نمی تواند تعیین کننده نوع وجه فعل پیرو باشد.

۵- نسبت وجه فعل پایه به زمان دستوری فعل پیرو

وجه فعل بند پایه	زمان فعل بند پیرو	کل جملات
اخباری	غیر گذشته	۳۶۹ جمله
اخباری	گذشته	۲۵ جمله
التزامی	غیر گذشته	۴ جمله
امری	غیر گذشته	۲ جمله
التزامی	گذشته	۰
امری	گذشته	۰

به نظر می رسد که وجه فعل پایه نیز تعیین کننده زمان فعل پیرو نیست. به مثال هایی که از پیکره در حال بررسی نقل می شود، توجه کنید:

(۱۷) وانمود می کردم که عاشقشم. (گلشیری، ۱۳۸۵: ۱۳۷)

(۱۸) خبر رسیده است که نیمه های شب قبل، دزفول را با موشک زده اند.

(محمود، ۱۳۸۳: ۵۵)

(۱۹) به خورشید کلاه اشاره می کنم که کوزه را بیاورد. (محمود، ۱۳۶۰: ۴۳۲)

همان طور که در مثال ها مشاهده می شود، تغییر در وجه فعل پایه، منجر به تغییر در

زمان فعل پیرو نمی شود.

۶- نسبت وجه فعل پایه به نمود فعل پیرو

وجه فعل بند پایه	نمود فعل بند پیرو	کل جملات
اخباری	نقلی	۷۶ جمله
اخباری	استمراری	۴۲ جمله
اخباری	تام	۳۷ جمله
اخباری	جاری	۹ جمله
التزامی	استمراری	۴ جمله
امری	نقلی	۲ جمله
التزامی	جاری	۰
التزامی	نقلی	۰
التزامی	تام	۰
امری	استمراری	۰
امری	جاری	۰
امری	تام	۰

به نظر می‌رسد که نمود فعل پیرو نیز مقید به وجه فعل پایه نیست. در واقع، علی‌رغم بسامد بالای بعضی موارد، به نظر می‌رسد که وجه فعل پایه بر این بسامدها تأثیرگذار نبوده است. در واقع، اینکه وجه فعل پایه «اخباری، التزامی یا امری» باشد، تعیین‌کننده نوع نمود فعل بند پیرو نیست.

به مثال‌هایی که از پیکره در حال بررسی نقل می‌شود، توجه کنید:

(۲۰) خب بهشون بگو چیزی سر قلاب نیامده است. (محمود، ۱۳۸۳: ۲۴۷)

(۲۱) آدم خیال می‌کند که دارند به این مملکت خیانت می‌کنند. (همان: ۲۰)

(۲۲) رادیو اعلام می‌کند که خطر برطرف شده است. (همان: ۴۵)

چنانچه بتوان وجه فعل پایه را در این جملات تغییر داد، لزومی در تغییر نمود فعل پیرو دیده نمی شود؛ مثلاً اگر در جمله (۲۰) به جای فعل «بگو» که وجه امری است، «می گوید» که وجه اخباری است قرار دهیم، تغییری در نمود فعل پیرو ایجاد نمی شود.

۷- نسبت نمود فعل پایه به نمود فعل پیرو

نمود فعل بند پایه	نمود فعل بند پیرو	کل جملات
استمراری	نقلی	۴۷ جمله
استمراری	استمراری	۳۰ جمله
استمراری	تام	۲۰ جمله
تام	نقلی	۱۹ جمله
تام	تام	۱۴ جمله
تام	استمراری	۱۰ جمله
نقلی	نقلی	۱۰ جمله
استمراری	جاری	۵ جمله
تام	جاری	۴ جمله
نقلی	تام	۳ جمله
نقلی	استمراری	۳ جمله
جاری	تام	۱ جمله
جاری	استمراری	۱ جمله
نقلی	جاری	۰
جاری	نقلی	۰
جاری	جاری	۰

باتوجه به نتایج بدست آمده، به نظر می رسد که نمود فعل پایه نیز نمی تواند به تنهایی تعیین کننده نمود فعل پیرو باشد؛ به بیانی دیگر، نمود فعل پایه، فعل پیرو را مقید نمی کند. به مثال هایی که از داده های در حال بررسی نقل می شود، توجه کنید:

- (۲۳) احساس کرد صدای ناله ای شنیده است. (گلشیری، ۱۳۸۵: ۷۳)
- (۲۴) فکر کرده‌ام از یک خواب خیلی وحشتناک بیدار شده‌ام. (گلشیری، ۱۳۸۵: ۸۶)
- (۲۵) به نظر می‌رسد که لبخند کم‌رنگی روی لب‌هایش نشسته است. (محمود، ۱۳۶۰: ۳۰۵)

در این جملات، اگر نمود فعل پایه را تغییر دهیم، هیچ تغییری در نمود فعل پیرو به وجود نخواهد آمد؛ مثلاً اگر در جمله (۲۵) به جای نمود «استمراری»، نمود «تام»، یعنی «به نظر می‌رسد»، قرار دهیم، تغییری در نمود نقلی «نشسته است» ایجاد نخواهد شد.

۸- نسبت نمود فعل پایه به زمان دستوری فعل پیرو

نمود فعل بند پایه	زمان فعل بند پیرو	کل جملات
استمراری	غیر گذشته	۲۲۶ جمله
تام	غیر گذشته	۸۶ جمله
نقلی	غیر گذشته	۴۹ جمله
استمراری	گذشته	۱۳ جمله
تام	گذشته	۱۲ جمله
جاری	غیر گذشته	۷ جمله
جاری	گذشته	۱ جمله
نقلی	گذشته	۰

نمود فعل پایه نیز نمی‌تواند زمان فعل پیرو را مقید کند. در واقع، نمود فعل پایه نمی‌تواند تعیین‌کننده زمان فعل پیرو باشد؛ بنابراین بسامد بالای جملاتی که نمود فعل پایه در آنها «استمراری» و زمان فعل پیرو «غیر گذشته» است نیز ارتباطی به تأثیر نمود فعل پایه بر زمان فعل پیرو ندارد.

به مثال‌هایی که از پیکره در حال بررسی نقل می‌شود، توجه کنید:

(۲۶) شهاب قصد می‌کند که برود بالا. (محمود، ۱۳۸۳: ۴۴)

(۲۷) حالا لااقل می‌دانم همدیگر را می‌شناسند. (گلشیری، ۱۳۸۵: ۱۵۹)

(۲۸) شنیده‌ام که تو دنیا همه جا اعتراض شده. (محمود، ۱۳۶۰: ۵۰۴)

اگر در هر یک از این جملات، نمود فعل پایه را تغییر دهیم، زمان فعل پیرو مقید به تغییر نخواهد بود.

۹- نسبت نمود فعل پایه به وجه فعل پیرو

نمود فعل بند پایه	وجه فعل بند پیرو	کل جملات
استمراری	التزامی	۱۳۶ جمله
استمراری	اخباری	۱۰۲ جمله
تام	التزامی	۵۳ جمله
تام	اخباری	۴۵ جمله
نقلی	التزامی	۳۲ جمله
نقلی	اخباری	۱۷ جمله
جاری	التزامی	۶ جمله
جاری	اخباری	۲ جمله
استمراری	امری	۱ جمله
جاری	امری	۰
تام	امری	۰
نقلی	امری	۰

به نظر می رسد که وجه فعل پیرو نیز توسط نمود فعل پایه مقید نمی شود؛ بنابراین اگر دیده می شود که بسامد بعضی جملات صفر است، نمی توان توجیه و دلیلی براساس تأثیرگذاری نمود فعل پایه بر وجه فعل پیرو ارائه داد بلکه به نظر می رسد که توجیه همه اینها در نوع بند و ماهیت معنایی افعال باشد.

به مثال هایی که از داده های در حال بررسی نقل می شود، توجه کنید:

(۲۹) همه منتظر نشسته اند تا آتشبارها ساکت شوند. (محمود، ۱۳۸۳: ۴۸)
 (۳۰) من فکر کردم سیمین قبلاً فرستاده است. (گلشیری، ۱۳۸۵: ۱۸)
 (۳۱) تلاش می کنم که از زخم حرف شریفه رها شوم. (محمود، ۱۳۶۰: ۲۹)
 چنانچه در جملات فوق، نمود فعل پایه را تغییر دهیم، تأثیری بر وجه فعل پیرو نخواهد داشت؛ مثلاً اگر در جمله (۲۹) به جای «منتظر نشسته اند» که دارای نمود نقلی است، نمود تام «منتظر نشستند» را قرار دهیم، همچنان وجه فعل پیرو التزامی است.

۶.۲. وابستگی بندهای پایه و پیرو با وجه

براساس داده های مورد بررسی، به نظر می رسد که هر یک از بندهای پایه و پیرو می توانند تمام وجوه (اخباری، التزامی، امری) را داشته باشند. از طرفی مشاهده می شود که علی رغم وجود تمام وجوه فعلی در بند های پایه و پیرو، این وجوه به نسبت یکسان در این دو بند به کار نمی روند. در واقع براساس بسامد وقوع وجوه در این دو بند، به نظر می رسد که معمولاً بند پایه وجه اخباری را بیشتر می پذیرد. همچنین بسامد بالای وجه التزامی در بند پیرو نشانگر پذیرش بیشتر این وجه در بند پیرو است.

۶.۳. تأثیر ماهیت معنایی فعل بند پایه بر وجه فعل بند پیرو

به نظر می رسد که وجه فعل در بند پایه، بیشتر اخباری و در بند پیرو، التزامی است. تجزیه و تحلیل پیکره در حال بررسی نشان می دهد که وجه فعل بند پیرو، از معنای فعل بند پایه و نیز از مضمون خود بند پایه متأثر است؛ یعنی ماهیت معنایی فعل بند پایه، روی بند پیرو تأثیر می گذارد.

۱- هرگاه فعل بند پایه از افعالی مانند «دانستن، فهمیدن، اطمینان داشتن، روشن بودن و...» باشد که نشان دهنده واقف بودن و اطمینان داشتن گوینده از حقیقت یا انجام عمل است، فعل بند پیرو در وجه اخباری می آید.

به مثال های زیر که از پیکره مورد بررسی نقل می شوند، توجه کنید:

(۳۲) حتم دارم که شهاب دزفول نخواهد. (محمود، ۱۳۸۳: ۶۰)

(۳۳) مطمئنم که حرف هایم را می شنود. (گلشیری، ۱۳۸۵: ۱۶۸)

۲- هرگاه فعل بند پایه، افعالی مانند «معتقد بودن، فکر کردن، به نظر رسیدن، تصور کردن، گمان کردن و امثال اینها» باشد، فعل بند پیرو می تواند به صورت وجه اخباری یا وجه التزامی بیاید. درواقع، انتخاب نوع وجه بند پیرو، به قضاوت گوینده در مورد درستی گزاره بستگی دارد. این بدان معناست که هرگاه وقوع فعل همراه با شک و تردید باشد، فعل در وجه التزامی می آید و در غیر این صورت، در وجه اخباری به کار می رود.

به مثال هایی که از پیکره درحال بررسی نقل می شود، توجه کنید:

(۳۴) فکرمی کنم که دیوارهای بام، راه ترکش ها را بسته است. (محمود، ۱۳۸۳: ۱۳۳)

(۳۵) احساس می کنم که رنگم پریده است. (همان: ۱۴۶)

۳- چنانچه فعل بند پایه، انجام عملی را در آینده، لازم و یا محتمل سازد و یا اشاره ای به انجام عمل کند، فعل بند پیرو به صورت وجه التزامی خواهد آمد؛ از جمله: «آرزو داشتن (کردن)، امید داشتن یا امیدوار بودن، تصمیم گرفتن، سفارش کردن، انتظار داشتن، توقع داشتن و امثال اینها».

به مثال های زیر که از پیکره مورد بررسی نقل می شوند، توجه کنید:

(۳۶) شهاب قصد می کند که برود بالا. (محمود، ۱۳۸۳: ۴۴)

(۳۷) من آرزو می کنم سال دیگه این موقع، تو خونه خودمون باشیم. (گلشیری، ۱۳۸۵: ۱۱)

۴- گاه دیده می شود که خود بند امری، با همان وجه امری نیز می تواند به عنوان بند پیرو واقع شود. در این خصوص در بررسی داده های زبانی، دو مورد مشاهده شد که مؤید این نکته است. توجه کنید:

(۳۸) از تو خواهش می کنم دیگر اصرار نکن. (گلشیری، ۱۳۸۵: ۹۱)

(۳۹) خواهش می کنم همین جاها یکجا بزن کنار. (همان: ۸۱)

۵- هرگاه فعل بند پایه از افعال کنشی مانند «قول دادن، اعلام کردن، شرط بستن، سوگند خوردن، تهدید کردن و امثال اینها» باشد، وجه فعل بند پیرو می تواند اخباری یا التزامی باشد. درواقع، انتخاب نوع وجه بند پیرو، به قضاوت گوینده در مورد درستی گزاره

بستگی دارد. این بدان معناست که هر گاه وقوع فعل همراه با شک و تردید باشد، فعل در وجه التزامی می آید و در غیر این صورت، در وجه اخباری به کار می رود. به مثال های زیر که از پیکره مورد بررسی نقل می شوند، توجه کنید:

(۴۰) شرط می بندم که نیروی کمکی رسیده است. (محمود، ۱۳۸۳: ۸۵)

(۴۱) قسم می خورم به هیچکس حرفی نزنم. (گلشیری، ۱۳۸۵: ۶۱)

۶.۴. تأثیر فعل بند پایه بر محدود کردن نوع بند پیرو

همه بندهای پایه نمی توانند تمام انواع بندهای پیرو را بگیرند. در واقع، ماهیت معنایی فعل بند پایه، محدودیت هایی را برای انتخاب بند پیرو قائل می شود. تجزیه و تحلیل پیکره زبانی مورد بررسی نیز مؤید این مطلب است:

۱- وقتی فعل پایه از افعالی مانند «معتقد بودن، گمان کردن، به نظر رسیدن، خیال کردن و غیره» باشد، بند پیرو می تواند یک بند خنثی باشد. مثال زیر مؤید این نکته است:

(۴۲) به نظرم می رسد که لبخند کم رنگی رو لب هایش نشسته است. (محمود، ۱۳۶۰: ۳۰۵)

۲- افعالی مانند «دانستن، فهمیدن، واضح بودن، متوجه شدن و امثال اینها»، بندهای پیرو خنثی، تعجبی و پرسشی باز را می پذیرند. به جملات زیر توجه کنید:

(۴۳) می دونم حوصله تو را هم سربردم. (همان: ۵۸)

(۴۴) نفهمیدم چه وقت خوابم برد. (همان: ۴۲)

۳- بعضی افعال مانند «پرسیدن»، فقط بندهای پیرو پرسشی (بسته یا باز) را می پذیرند. جمله زیر مؤید این نکته است:

(۴۵) ازش می پرسم، سرما خوردی؟ (محمود، ۱۳۶۰: ۴۲۱)

۴- فعلی مانند «گفتن»، تمام انواع بندهای پیرو را می پذیرد. به مثال های زیر که از پیکره مورد بررسی نقل می شوند، توجه کنید:

(۴۶) شیخ می گفت: عراقیا تو مرز اردو زدند. (محمود، ۱۳۸۳: ۱۱)

(۴۷) سیمین گفت: این گل ها را خودتون درست کردید؟ (گلشیری، ۱۳۸۵: ۲۵)

۶.۵. تأثیر فعل بند پایه بر تحقق پذیری رخداد بند پیرو

تحلیل داده‌ها نشان داد که افعال بند پایه، از نظر معنایی به سه دسته قابل تقسیم هستند:

۱- افعالی در بند پایه که به واسطه آنها، رخداد در بند پیرو به طور حتم تحقق می پذیرد:
 ۱-۱ افعالی از قبیل «دانستن، یقین داشتن، مطمئن بودن، فهمیدن و امثال اینها» که موجب شدند بند پیرو در وجه اخباری به کار رود، نشان دهنده این هستند که رخداد بند پیرو به وقوع پیوسته است.

به مثال های زیر که از پیکره مورد بررسی نقل می شوند، توجه کنید:

(۴۸) حتم دارم که شهاب دزفول نخواهد. (محمود، ۱۳۸۳: ۶۰)

(۴۹) یک دفعه متوجه شدم بازوهایش را از دستم بیرون کشیده است. (گلشیری، ۱۳۸۵: ۹۶)
 ۱-۲ هرگاه فعل بند پایه از افعال کنشی مانند «قول دادن، شرط بستن، سوگند خوردن، گواهی دادن، تهدید کردن و امثال اینها» باشد، یعنی انجام عمل. در واقع، با بیان این افعال از طرف گوینده، یعنی عمل انجام شده است. در واقع، گوینده با استفاده از افعال کنشی، تحقق عمل را تضمین می کند.

به جملات زیر توجه کنید:

(۵۰) رادیو اعلام می کند که خطر برطرف شده است. (محمود، ۱۳۸۳: ۴۵)

(۵۱) قسم می خورم به هیچ کس حرفی نزنم. (گلشیری، ۱۳۸۵: ۶۱)

۲- افعالی در بند پایه که به واسطه آنها، رخداد در بند پیرو ممکن است، تحقق پذیرد:
 افعالی مانند «معتقد بودن، به نظر رسیدن، تصور کردن، گمان کردن و امثال اینها» که موجب می شوند، فعل بند پیرو، به صورت وجه اخباری یا وجه التزامی بیاید، نشان دهنده این هستند که مشخص نیست رخداد در بند پیرو تحقق پیدا کرده است یا خیر.

به جملات زیر توجه کنید:

(۵۲) شایع می شود که سد کرخه را باز کرده اند. (محمود، ۱۳۸۳: ۵۰)

(۵۳) فکر کنم تبش قطع شده باشد. (گلشیری، ۱۳۸۵: ۶۸)

۳- افعالی در بند پایه که به واسطه آنها، رخداد بند پیرو تحقق نمی پذیرد:

۳-۱- چنانچه فعل بند پایه انجام عملی را در آینده، لازم و یا محتمل سازد و یا اشاره ای به انجام عمل کند، از جمله «آرزو داشتن (کردن)، امید داشتن یا امیدوار بودن، تصمیم گرفتن و امثال اینها»، یعنی رخداد بند پیرو محقق نشده است.

به مثال های زیر توجه کنید:

(۵۴) دایی جان تا آخرین لحظه امیدوار بودم که بیاید. (محمود، ۱۳۸۳: ۳۰۷)

(۵۵) هیچ کس توقع ندارد که کسی کار برایش انجام دهد. (همان: ۱۳۸)

۳-۲- افعالی از قبیل «ترسیدن» و «دلهره داشتن» و نظایر اینها که نمودار وجود مانعی در راه انجام عمل آینده هستند نیز نشان دهنده عدم تحقق رخداد در بند پیرو هستند.

به جملات زیر توجه کنید:

(۵۶) مینا انگار که می ترسد از زیرزمین بیرون بزند. (همان: ۵۶)

(۵۷) همه دلهره دارند که مبادا میگ ها سر برسند. (همان: ۵۷)

نتیجه

۱- ماهیت معنایی فعل بند پایه، می تواند انتخاب بند پیرو را محدود کند:

۱-۱- افعالی نظیر «معتقد بودن»، بندهای پیرو خنثی را می پذیرند.

۱-۲- افعالی نظیر «دانستن»، بندهای پیرو خنثی، تعجبی و پرسشی باز را می پذیرند.

۱-۳- فعل «پرسیدن»، بندهای پیرو پرسشی بسته و باز را می پذیرد.

۱-۴- «گفتن»، تمام انواع بند را می پذیرد.

۲- همچنین ماهیت معنایی فعل بند پایه، تأثیر بسزایی در تعیین وجه فعل بند پیرو دارد. این بدان معناست که تقریباً براساس معنای فعل بند پایه، وجه فعل بند پیرو قابل تشخیص است:

۲-۱- هرگاه فعل بند پایه از افعالی مانند «دانستن، فهمیدن، اطمینان داشتن و ...» باشد که نشان دهنده واقف بودن و اطمینان داشتن گوینده از حقیقت یا انجام عمل است، فعل بند پیرو در وجه اخباری می آید.

۲-۲- هرگاه فعل بند پایه، افعالی مانند «معتقد بودن، فکر کردن، به نظر رسیدن و امثال اینها» باشد، فعل بند پیرو می تواند به صورت وجه اخباری یا وجه التزامی بیاید.

۲-۳- چنانچه فعل بند پایه، انجام عملی را در آینده، لازم و یا محتمل سازد و یا اشاره ای به انجام عمل کند، مانند «قصد داشتن، امیدوار بودن، آرزو کردن و...»، فعل بند پیرو به صورت وجه التزامی خواهد آمد.

۳- ماهیت معنایی فعل بند پایه، در تحقق یا عدم تحقق رخداد بند پیرو نیز تأثیری گذارد. ۳-۱- فعالی که در بند پایه (از قبیل دانستن، یقین داشتن، مطمئن بودن، فهمیدن و امثال اینها) موجب می شوند که فعل بند پیرو در وجه اخباری به کار رود، نشان دهنده این هستند که رخداد بند پیرو به وقوع پیوسته است.

۳-۲- فعالی که در بند پایه (مانند معتقد بودن، فکر کردن، به نظر رسیدن، تصور کردن، گمان کردن و امثال اینها) موجب می شوند که فعل بند پیرو به صورت وجه اخباری یا وجه التزامی بیاید، نشان دهنده این هستند که مشخص نیست رخداد در بند پیرو تحقق پیدا کرده است یا خیر.

۳-۳- چنانچه فعل بند پایه، انجام عملی را در آینده، لازم و یا محتمل سازد و یا اشاره ای به انجام عمل کند، از جمله «آرزو داشتن (کردن)، امیدوار بودن، تصمیم گرفتن، خواستن، وعده دادن و امثال اینها»، یعنی رخداد بند پیرو محقق نمی شود.

۳-۴- فعالی از قبیل «ترسیدن» و «دلهره داشتن» و نظایر اینها که نمودار وجود مانعی در راه انجام عمل آینده هستند نیز نشان دهنده محقق نشدن رخداد در بند پیرو هستند.

فهرست منابع

الف: منابع فارسی

- ۱- انوری، حسن، احمدی گیوی، حسن. (۱۳۷۶). **دستور زبان فارسی ۲**. ویرایش دوم، تهران: موسسه فرهنگی فاطمی.
- ۲- رحیمیان، جلال. (۱۳۷۶). «**نقش‌های پیشوندفعلی می در فارسی امروز**». مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره سیزدهم، شماره اول و دوم، ۱۳۰-۱۱۷.
- ۳- رحیمیان، جلال. (۱۳۷۸). «**وجه فعل در فارسی امروز**»، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره چهاردهم، شماره دوم، ۴۹-۴۲.
- ۴- شریعت، محمد جواد. (۱۳۶۴). **دستور زبان فارسی**. تهران: اساطیر.
- ۵- شفائی، احمد. (۱۳۶۳). **مبانی علمی دستور زبان فارسی**. تهران: نوین.
- ۶- گلشیری، سیامک. (۱۳۸۵). **من عاشق آدم‌های پولدارم**. تهران: مروارید.
- ۷- محمود، احمد. (۱۳۸۳). **زمین سوخته**. تهران: معین.
- ۸- محمود، احمد. (۱۳۶۰). **داستان یک شهر**. تهران: معین.
- ۹- مشکوة الدینی، مهدی. (۱۳۷۹). **دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری**. ویرایش دوم، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.

- ۱۰- ناتل خانلری، پرویز. (۱۳۷۷). *دستور زبان فارسی*. ویرایش سوم، تهران: توس.
- ۱۱- وحیدیان کامیار، تقی. (۱۳۷۹). *دستور زبان فارسی ۱*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی.

ب: منابع انگلیسی

- 12-Comrie, Bernard . (1981). *Aspect*. Cambridge and New York: Cambridge University press.
- 13-Huddleston, R & Pullum, G.K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 14-Lyons, J. (1977). *Semantics*. 2vols. Cambridge: Cambridge University Press.
- 15-Lyons, J. (1986). *Language , Meaning and contenxt*. (3rdedn). Bungay, suffolk: The Chaucer press.
- 16-Rahimian , J .(1995). *Clause Types and other Aspects of clause Structure in persian: a study towards comparison with English*. Unpublshed PhD Dissertation. Brisbane: Queensland University.